

MĂRTURII CONTEMPORANE DESPRE EPIDEMIA DE HOLERĂ DIN CAMPANIA MILITARĂ A ARMATEI ROMÂNE ÎN ANUL 1913

Lucian Popescu Vava*

Moto: Păi dacă viața pământescă nu e
Decât un veșnic semn de întrebare
De-o virgulă ce stă să ne răpue
O, oameni buni, de ce ne-am teme oare?
Furnica, iunie 1914.

Rezumat: *Prezentul studiu se bazează pe mărturiile unor participanți direcți la campania militară inițiată de statul român în Bulgaria în vara anului 1913. Au fost utilizate relatările medicilor, în special datorită faptului că aceștia au fost observatorii cei mai avizați ai epidemiei de holeră care s-a abătut asupra trupelor române în marșul lor spre Sofia. De asemenea, au fost folosite și informații din presa vremii în scopul identificării și analizării stării de spirit și a reacției autorităților și publicului român. Succesul militar și politic al statului român survenit în urma acestei fulgerătoare campanii avea să fie umbrat de suferințele celor infestați cu teribila molimă, care a cunoscut o mortalitate impresionantă.*

Abstract: *The present study is based on the testimonies of direct participants to the military campaign initiated by the Romanian state in Bulgaria in the summer of 1913. The doctors' accounts were used, especially because they were the most knowledgeable observers of the cholera outbreak that have occurred within the Romanian military troops marching to Sofia. We have also used information from the press of the time with the intention to identify and analyze the mood and the reactions of the Romanian authorities and people. The military and political success of the Romanian state that resulted from this flashing campaign would be overshadowed by the suffering of those infested with the terrible plague, which had an impressive mortality.*

Cuvinte-cheie: *Epidemie de holeră, 1913, medici, mărturii, serviciul sanitar.*

Key-words: *Cholera outbreak, 1913, doctors, testimonies, health service.*

Un eveniment major de la începutul secolului al XX-lea în sud-estul Europei l-a reprezentat așa numita „criză balcanică”, materializată prin desfășurarea celor două războaie în care s-au implicat statele din zonă.

Pe parcursul primului război balcanic (octombrie – mai 1913), România prin reprezentanții săi, Regele Carol I și primul ministru, care îndeplinea și funcția de ministru de externe, Titu Maiorescu, și-a declarat neutralitatea rezervându-și posibilitatea ca la sfârșitul conflictului, în cazul unor schimbări teritoriale, să solicite o rectificare de frontieră¹.

Atitudinea statului român s-a schimbat însă atunci când Bulgaria, nemulțumită de prevederile păcii de la Londra și în ciuda avertizărilor primite, a atacat Serbia la 16 iunie 1913², declanșând cel de-al doilea război balcanic.

În aceste condiții, la 20 iunie 1913, guvernul român decreta mobilizarea adunându-se sub arme 8693 ofițeri și 500400 trupă, împărțiți în două: teatrul principal „Bulgaria” și teatrul secundar „Cadrilaterul”.

Începută cu mult entuziasm, campania armatei române, dincolo de succesul militar și politic, a fost eclipsată de epidemia de holeră care s-a abătut asupra ostașilor români și de neputința serviciilor sanitare, cel puțin în prima fază a izbucnirii flagelului, de a limita răspândirea sa.

* Doctorand, Muzeul Olteniei Craiova, lucianpopescuvava@yahoo.com

¹ Iordache, 2003, p. 282.

² În text au fost utilizate datele pe stilul vechi.

După cum vom vedea, cauzele acestei tragedii sunt multiple, începând cu modul de constituire a serviciului sanitar al armatei române, cu numeroasele intervenții ale medicilor, „mai puțin curajoși”, care s-au folosit de influență pentru a fi numiți în posturi mai puțin expuse riscurilor, continuând cu insuficiența dotării ambulanțelor cu materiale și medicamente, iar acolo unde acestea se mai găseau erau fie puțin utile, fie nefolositoare. Ori, cunoscându-se situația sanitară din Bulgaria și în special a zonelor contaminate cu holeră, ar fi trebuit să asigure vaccinarea trupelor înainte de trecerea frontierei sau măcar să se asigure dotarea ambulanțelor cu medicația necesară combaterii acestei teribile boli.

Astfel, încă de la începutul mobilizării, medicul Gerota³ identifica modul defectuos al repartizării medicilor rezerviști, lipsa de pregătire în domeniul medicinei a medicilor militari și aplecarea acestora către pregătirea cazonă specifică: „am avut decepția să întâlnesc medici militari precum Moș Teacă doftor, care din cauză că aveau un grad sau două mai mult ca mine, se răsteau, mă amenințau și-mi ordonau militărește. Un asemenea moș Teacă, medic șef al unui spital mobil, pe care nu l-aș angaja nici ca extern în Sanatoriul meu, mi-a ordonat să nu mă amestec și să vorbesc în chestiuni medicale înaintea lui, căci e mai mare ca mine în grad”⁴.

O constatare asemănătoare o regăsim și la medicul Manicatide⁵, care sesiza că „mare parte din medicii militari în activitate își rezervaseră locurile mai puțin expuse”⁶, astfel că în ambulanța la care fusese repartizat „nu era niciun medic militar sau ofițer în activitate și eram în total 11 medici, 4 doctoranzi, 3 farmaciști, 1 veterinar și 2 ofițeri de cavalerie”⁷.

În opinia medicului Ștefănescu-Galați⁸, cauza lipsei medicilor militari în timpul acestei campanii era numărul foarte mic de medici activi, doar 164, în timp armata ar fi avut nevoie de 800⁹.

De altfel, și reputatul om politic C. Argetoianu, înrolat ca medic la ambulanța Diviziei II remarca faptul că doar comandantul acesteia era medic militar activ, iar „din primul moment camaraderia civililor (medicilor civili n.n.) a fost perfectă și nu s-a dezmințit pe tot parcursul campaniei”, dar „tot din primul moment s-a afirmat antipatia și dușmănia față de șeful cazon”¹⁰.

Reciprocitatea a funcționat și din cealaltă parte, fiind cunoscut cazul profesorului doctor Ioan Cantacuzino, care a fost numit șeful serviciului holeric pe întreaga armată, deși avea numai gradul de locotenent, trezind revolta medicilor militari¹¹.

O altă problemă majoră consemnată de toți medicii, în memoriile lor, a reprezentat-o insuficiența materialului sanitar și a medicamentelor, constatare remarcată chiar de la începutul campaniei. Astfel, D. Gerota acordă un spațiu generos descrierii și enumerării acestor deficiențe, uneori cu aspecte ironice: „nu aveam medicamente și pansamente decât atât cât să ne servească drept mustre (mostre n.n.) pe care le-am împărțit în 10 genți iar alte 40 de genți, le-am presărat cu sare, ca să nu se strice, și le-am așezat goale într-o căruță în așteptarea timpurilor mai bune...”¹². Situația era apropiată și în cazul panerelor cu pansamente, fiind aprovizionate doar cu a 20-a parte cu vată și tifon, la fel și coșurile cu medicamente.

Pe aceeași linie se situează și mărturiile medicului Manicatide, prin remarca „ambulanțele și panerele lor erau absolut goale”¹³, criticând în continuare sistemul și modul defectuos de

³ Dimitrie Gerota (1867-1939) a fost un medic român, radiolog și urolog, membru corespondent al Academiei Române. A luat parte la campania militară din 1913 din Bulgaria în cadrul ambulanței Diviziei I, Corp Armată I.

⁴ Gerota, 1913, pp. 2-3.

⁵ Mihail Manicatide (1867-1954) a fost un medic pediatru român, profesor la Facultățile de Medicină din Iași și București. A luat parte la campania militară din 1913 din Bulgaria în cadrul ambulanței Diviziei I, Corp Armată I.

⁶ Viața Românească, anul VIII, numerele 7-8, iulie-august 1913, p. 131.

⁷ Viața Românească, anul VIII, numerele 7-8, p. 132.

⁸ Medic-șef al Corpului IV Armată.

⁹ Viața Românească, anul VIII, numărul 9, septembrie 1913, p. 314.

¹⁰ Argetoianu, 1991, pp. 14-15.

¹¹ Gerota, 1913, p. 21.

¹² Gerota, 1913, p. 6.

¹³ Viața Românească, anul VIII, numerele 7-8, p. 132.

aprovizionare întrucât în ceea ce privește fondurile financiare invoca suma de peste 200 de milioane lei alocată armatei, din care o parte trebuie să fi revenit și serviciului sanitar.

În acest sens observațiile lui C. Argetoianu subliniază inutilitatea protezelor și cârjelor care ocupau un spațiu mult prea mare în ambulanțe, iar coșurile de răchită în care ar fi trebuit să fie antiseptice și pansamente „*erau goale!*”¹⁴.

Un aspect deloc lipsit de importanță îl prezintă și medicul Ștefănescu-Galați referitor la aprovizionarea cu materiale a ambulanțelor. Astfel la spitalul militar din București medici rezervați au așteptat câteva zile ordinul unui superior pentru a începe aprovizionarea dar în lipsa acestuia, în cele din urmă cei 24 de medici au luat fiecare din „*depozitul spitalului materiale care erau în abundență, însă pe care fiecare le-a luat după credința sa*”¹⁵.

Medicul Manicatide atrăgea atenția superiorilor că Bulgaria fusese bântuită de holeră și în consecință, se impunea vaccinarea preventivă și dotarea cu un mic laborator format dintr-un „*microscop, câteva eprubete, o lampă cu spirt, o sârmă de platină, lame și o substanță colorantă*”¹⁶, în vederea diagnosticării rapide a bolii. Drept răspuns i se invoca secretul asupra ordinelor primite și asupra traseului de urmat în țara inamică, iar în ceea ce privește laboratorul a primit doar promisiuni.

Prima parte a campaniei în teritoriul dușman, cu toate sincopile și neajunsurile sale este reflectată destul de moderat în criticile autorilor, sesizându-se teama de necunoscut echilibrată printr-o doză de evenimente anecdotice sau tragi-comice. Însă, odată cu înaintarea în adâncimea ținutului bulgar, apar primele semne ale holerei, în special în jurul orașului Vrața, unde mai bântuia încă teribila boală în rândul populației civile. De altfel, primele trupe românești care trecuseră prin oraș, înaintea ambulanțelor, și necunoscând situația și în consecință fără să respecte normele igienice, s-au contagiat.

Așa cum mărturisea C. Argetoianu „*bătea pacea la ușile noastre, dar bătea și holera*”¹⁷, deoarece aici întâlnește primul caz de holeră la o bătrână care locuia într-o casă mică în curtea căreia soldații din Regimentul 3 Olt își spălau rufe la fântână. Cazul diagnosticat de medicul Ch. Laugier, cel care combătuse acest flagel în 1911 în localitatea Sadova (jud. Dolj), a fost rapid anunțat șefului Statului Major al Diviziei II, precum și generalului Tănăsescu care impresionat de teribila veste, cere totuși confirmarea cazului de renumitul doctor I. Potârcă¹⁸. Greu de convins, după moartea bătrânei, acesta trimite probe la laboratorul din Craiova pentru analize, întârziind luarea rapidă a unor măsuri profilactice.

Medicul Ștefănescu-Galați, preluând informații și de la dr. Manicatide, susține că pe data de 7 iulie medicii bulgari i-au înștiințat pe cei români despre existența holerei la Vrața, iar „*pe toate zidurile erau lipite instrucțiuni în bulgară pentru apărarea de holeră*”¹⁹. În aceeași măsură medicul D. Gerota relatează că, odată cu intrarea în oraș, s-a aflat și de existența holerei. Totodată, a fost informat de faptul că trupele române care trecuseră înainte prin oraș „*au devastat și au luat rufe și hainele spitalului de holerici*”²⁰, au spart porțile de la rezervoarele de apă și conductele cu apă. Deși s-au adoptat măsuri de izolare a caselor bântuite și de reparație a conductelor totuși problema majoră o reprezenta lipsa medicamentelor pentru tratamentul bolii.

Traseul principal urmat de armata română în drumul către Sofia a fost prin localitatea Mezdra și Orhania²¹. Deja la Mezdra s-a aflat de răspândirea bolii și victimele pe care le făcea în rândul trupelor

¹⁴ Argetoianu, 1991, p. 132.

¹⁵ Viața Românească, anul VIII, numărul 9, p. 312.

¹⁶ Viața Românească, anul VIII, numerele 7, 8., p. 133.

¹⁷ Argetoianu, 1991, p. 29.

¹⁸ General - doctor Iacob Potârcă, este numit inspector sanitar al Armatei I, în 1917. În 1924 este numit medic inspector general al Serviciului Sanitar al Armatei, de la 1 apr. 1924 până la 1 apr. 1928, când este trecut în rezervă. Senator de Dolj (1931).

¹⁹ Viața Românească, anul VIII, numerele 7-8, p. 146.

²⁰ Gerota, 1913, p. 10.

²¹ Actualmente orașul Botevgrad.

află deja la Orhanlia. Astfel, medicul Gerota a rămas în localitatea Mezdra până la 6 august, timp în care, grație măsurilor de prevenție luate, au avut doar 8 morți. Aici primește vestea primelor cazuri de holeră, într-o companie din Regimentul 57 ce se afla în bivouac aproape de Mezdra, la Dolna Kremena. S-au luat imediat măsuri de izolare cu toate că mulți medici la început erau temători în a se apropia de pacienți, iar alții care nu cunoșteau boala au diagnosticat greșit holera ca fiind „*drept febră tifoidă, beție, insolație sau pneumonie*”²². Totodată s-a apelat la Marele Cartier pentru a se furniza materiale și laboratoare cu personalul necesar diagnosticării și combaterii molimeii. Acestea au venit cu întârziere spre revolta medicului Gerota, care preciza faptul că numai în București erau echipamente suficiente „*pentru a fi scutiți de rușinea de a cerși un microscop de la medicul bulgar din Vrața*”²³.

În schimb, ambulanța din care făcea parte medicul Manicatide a înaintat până dincolo de pasul Arabkonak, în satul Saranți, unde se primește ordinul verbal de întoarcere în localitatea Vrața de lângă Orhanlia. Aici, în dimineața zilei de 13 iulie 1913, primește 24 de bolnavi cu gastroenterită gravă, asemănătoare ca manifestare, holerei. Apreciind timpul scurs de la plecarea din Vrața, s-a „*stabilit cu certitudine că avem de-a face cu teribila boală*”²⁴, lucru confirmat și de decesul unui sergent prezentând aceleași simptome. Înmulțirea numărului bolnavilor a impus instalarea unui spital într-o cazarmă mai mare de la marginea orașului Orhanlia, cazarmă în care stătuseră prizonieri turci, care nu fusese amenajată cu paturi și nici măcar curățită. Astfel la 14 iulie se află deja 77 de bolnavi, din care 5 muriseră.

Tot pe data de 13 iulie 1913 se ivesc primele cazuri de îmbolnăvire de gastroenterită și la Corpul II Armată a cărui ambulanță staționa la Cervenii Breg. Inițial, pâinea de prostă calitate și ploile dese s-au invocat drept cauză a îmbolnăvirilor²⁵, însă în zilele următoare cazurile se înmulțesc și apar primele decese.

Un alt martor al acestor evenimente, preotul Dumitru Brumușescu²⁶ atașat al Regimentului 14 Artilerie, amintește momentul sosirii la Orhanlia „*am ajuns noaptea târziu, pe un întuneric de păcură. Am cantonat în partea de vest a orașului, lângă cazarmile bulgărești, unde muriseră de holeră prizonierii turci. Cum soldații noștri erau oboșiți de tot și cum era un întuneric de nepătruns, ei au luat paietele care le-au găsit, și-au făcut din ele așternut și-au adormit tun, fără să știe că dormeau în culcușul morții. A doua zi, la lumina soarelui, văzându-se murdăria locului și a paietelor s-a constatat că aceste paiete slujiseră turcilor bolnavi de holeră. Doctorul Ștefănescu care a făcut această constatare, raportă numaidecât cazul d-lui colonel și interveni pe lângă dl. g-ral Frunză spre a se da ordin să se mute cât mai degrabă parcul într-o parte mai sănătoasă.*”²⁷

Primele măsuri profilactice adoptate au constat în interzicerea consumului de fructe și legume proaspete precum și apa nefiartă. Trupele au fost dislocate din jurul focarului și împrăștiate în localitățile din jurul Orhanliei cu scopul de a identifica și izola mai ușor eventualele persoane infectate.

Mărturiile despre efectele bolii și suferințele celor infectați sunt teribile. Unii martori, precum preotul Brumușescu, sunt de-a dreptul terifiați de scenele observate „*aș vrea să descriu ravagiile pe care holera le-a făcut în rândurile soldaților noștri, dar nu pot. Numai aducându-mi aminte mi se ridică părul de groază... Cum erau tratați bieții soldați, unde zăceau, cum mureau, aspectul celor morți, groapa comună – sunt lucruri care înmărmuresc. Și-apoi nu sunt eu în măsură să le zugrăvesc. Las altora mai înputerniciți sarcina de-a arăta aceste grozăvii ale campaniei din Bulgaria.*”²⁸, alții sunt reținuți „*nu voi pierde vremea să descriu jalea de la Orhanlia. Spectacolul a*

²² Gerota, 1913, p. 14.

²³ Gerota, 1913, p. 19.

²⁴ Viața Românească, anul VIII, numerele 7-8, p. 151.

²⁵ Giurgiu, Giurgiu, 2014, pp. 212-213.

²⁶ Preotul Dumitru Brumușescu (parohia Mierlești-Olt) a asigurat serviciul religios în cadrul Regimentului 14 Artilerie în timpul acestei campanii militare.

²⁷ Memoria Oltului, anul III, numărul 1 (23), ianuarie 2014, p. 23.

²⁸ Memoria Oltului, anul III, numărul 1 (23), ianuarie 2014, p. 24.

*fost descris de atâtea ori și atât s-a povestit despre cele întâmplate acolo, încât nu voi mai întrista și eu cititorii mei cu toate cele trăite și văzute în acel colț de iad*²⁹.

Alții, dimpotrivă, depășesc sentimentul de repulsie și descriu detaliat evenimentele și suferințele umane: „*la 14 iulie, continua să vie bolnavi mulți. La 8 dimineața plec cu un coleg să vizităm bolnavii în spitalul din Orhanie. Sunt instalați într-o cameră mare a cazarmei, care nu putuse fi curățită, fără paturi, culcați pe jos, în uniforme, cu figura trasă, vineție, caracteristică, foarte slăbiți, cu degetele sbârcite, abia având putere să se mai vaite sau să ceară apă, - unii delirind și având mișcări spasmodice în brațe și mâini, vărsând pe scânduri, făcându-și celelalte nevoi tot acolo. Nimic pentru îngrijirea bolnavilor, nici măcar vase pentru apă. Am văzut multe mizerii, dar aceasta le întrecea pe toate. Erau 77 bolnavi dintre care 5 muriseră. Ambulanța corpului de armată sosise și se ocupa, împreună cu medicul șef al corpului I, de organizarea spitalului; dar lipsa de mobilier, de vase, de rufărie, de aparate medicale, de medicamente, chiar de antiseptice, făcea inutilă prezența medicilor*”³⁰.

În țară, printre primele informații despre tragedia de la sud de Dunăre apar chiar în ziarul *Adevărul*, iar apropiat puterii, la 20 iulie 1913, încercându-se sensibilizarea guvernului în a oferi explicații și informații cu privire la numărul victimelor holerei, astfel încât să pună capăt exagerărilor și frământărilor opiniei publice³¹. În fața ezitării și eschivării acestuia, peste câteva zile subiectul este reluat cu mai multă vehemență încercându-se oferirea unor explicații liniștitoare chiar în cuprinsul articolului³². La aceeași dată, ziarul *Opinia* menționează că pe 19 iulie plecaseră din București pe câmpul de luptă numeroși medici, ducând cu ei mari cantități de ser antiholeric, precum și faptul că, pe frontiera românească de la Dunăre s-au dispus santinele la câte 300 de metri pentru a opri intrarea³³. Tot pe această direcție este menționată în ziarul *Voința Națională*, plecarea Ambulanței sanitare a doamnei Elisa Brătianu pe câmpul de operațiuni, la 17 iulie 1913, „*având 180 de paturi cu cele mai moderne instalațiuni și personal medical și de serviciu*”³⁴. Nu se precizează, însă, nimic despre situația sanitară a trupelor s-au despre numărul celor infectați. Câteva informații, timide de altfel, s-au strecurat, la 23 iulie, în presă în urma vizitei doctorului Mina Minovici, directorul general al serviciului sanitar, în Bulgaria. Acesta, mergând pe același ton diplomatic, prezintă măsurile de siguranță adoptate la trecerea Dunării, dă asigurări că trupele române din zona Plevna sunt neafectate, iar la Orhanie „*trupele noastre s-au resimțit puțin*”³⁵. Aceiași atitudine a subaprecierii pericolului o regăsim în cercurile înalte ale armatei.

Generalul I. Seulescu, comandant al Brigăzii a 4-a Cavalerie, notează la 15 iulie „*din trupa noastră pre puțin prezintă simptome suspecte, pe care doctorii îi evacuează la spitalul de izolați de lângă Pirdop, unde se aduc bolnavii din Corpul IV Armată; noi însă suntem convinși că nu au decât un fel de holerină datorită mâncării excesive de corcodușe, care sunt din abundență prin locurile pe unde au trecut, astfel că se poate numi țara corcodușelor.*”³⁶. Sub semnătura lui C. Mille³⁷ apărea ziua următoare o nouă pledoarie pentru renunțarea la tăcere și expunerea adevărului crud, cu atât mai mult cu cât și în țară apăruseră primele cazuri de îmbolnăvire de holeră. Ulterior, simțind pericolul dezinformării, își fac apariția sub titlul *Starea armatei* primele buletine oficiale care confirmă numărul mare al victimelor răpuse de teribila molimă.

Apar în ziarele din țară și mărturiile anonime, care descriau în culorile cele mai sumbre situația, astfel: „*La Orhanie spectacolul a fost înspăimântător. Oameni zăceau abandonăți unul peste altul în dejecțiunile celor morți. Pe o șea de deal, ambulanțele reușiseră să îndintă un cort de sub care apăreau figurile livide, sinistre, ale acelor care au cunoscut toate primejdiile*

²⁹ Argetoianu, 1991, p. 32.

³⁰ *Viața Românească*, anul VIII, numerele 7-8, p. 152.

³¹ *Adevărul*, anul XXVI, numărul 8567, 20 iulie 1913, p. 1.

³² *Adevărul*, anul XXVI, numărul 8570, 23 iulie 1913, p. 1.

³³ *Opinia*, anul X, numărul 1937, 20 iulie 1913, p. 1.

³⁴ *Voința Națională*, anul XXVIII, numărul 8231, 21 iulie 1913, p. 2.

³⁵ *Adevărul*, anul XXVI, numărul 8570, p. 2.

³⁶ Seulescu, 1913, p. 36.

³⁷ *Adevărul*, anul XXVI, numărul 8571, 24 iulie 1913, p. 1.

îngrozitoareii epidemii. Camarazii l-au numit cortul fericitorilor, fiindcă ce fericire e mai mare decât să scapi din ghearele unei morți sigure?

Dar într-o masă de aproape 400 000 de oameni, unde contactul e așa frecvent, într-o țară murdară cu o populație sălbatică și îndărătnică, cu toată strășnicia măsurilor luate, boala s-a propagat cu o repeziciune uimitoare.

În fiecare zi auzeam de noi localități contaminate, fiindcă izolarea se făcea greu și toate silințele medicilor păreau infructuoase. Numai în câteva zile, localitățile Vrața, Mezdra, Lucovit și Cerven Breg au fost contaminate.”³⁸

Pus în fața unui dezastru, serviciul sanitar în colaborare cu autoritățile militare au început organizarea temeinică în vederea stopării răspândirii molimei, prin aplicarea măsurilor de poliție sanitară și îngrijirea bolnavilor. S-au instalat spitale speciale unde au fost izolați bolnavii de holeră, trimițându-se totodată în țară medici pentru a procura cele necesare. Unele măsuri igienice au fost neclare, iar unii comandanți nu le-au interpretat corect. Una dintre măsuri prevedea distanța mai mare între corturile dintr-un bivouac, însă unii ofițeri au crezut de cuviință că și latrinele trebuie fixate la distanțe apreciabile, făcându-le astfel inaccesibile celor infectați, mai ales pe timpul nopții. Astfel, virușii au continuat să contagieze. O altă problemă au reprezentat-o cărașii care în numeroasele drumuri pe care le efectuau au transportat inclusiv bolnavi de holeră apoi fără să dezinfecteze atelajul au încărcat alimente transportându-le în altă parte. Unii dintre ei treceau și în țară aducând totodată și teribila boală.

Odată cu încheierea păcii de la București, la 28 iulie 1913 a început retragerea trupelor și astfel, neexistând un ordin precis referitor la bolnavii de holeră, s-au creat iarăși ambiguități care au dus la vulnerabilizarea celor sănătoși. Unii au rămas pe loc, izolați în spitale, în timp ce alții au fost evacuați spre România. În retragere, trupele s-au amestecat între ele, au trecut prin localități, zone, râuri, fântâni, puțuri și cișmele atinse de flagel continuând, astfel, să plătească tribut holerei. Este și cazul avocatului C. Gane, înrolat voluntar în Regimentul 37 Infanterie din Botoșani. Acesta mărturisește că pe drumul de întoarcere au bivouacat lângă localitatea Alexandrovo unde „am băut patru zile în șir, apă rece și curată care mi se părea bună, bună. ... O beam cu voluptate, ca nectar Dumnezeesc... și nu știam că înăuntru mișunau virgulele holerei!”³⁹. La numai câteva zile simte „o slăbiciune, o indispozițiune la stomac, ceva nelămurit. Credeam că sufăr de disenterie.”⁴⁰ A fost trimis cu căruța spre localitatea Levski de unde cu trenul urma să ajungă la Nicopole, apoi la Turnu Măgurele. În final ajunge la Șiștov undeva spre miezul nopții și fiind interzis a trece noaptea pe podul de pontoane, negăsind alt adăpost și chinuit de drumul efectuat, a fost internat în lazaretul din oraș. Aici întâlnește un vechi prieten din școală, doctorul Ciucă, de la care află că analizele au fost pozitive, prin urmare este mutat într-un salon cu holerici. Salon este impropriu spus, era o cameră în care bolnavii stăteau direct pe târgi, așezate unele lângă altele „și erau pline toate de bolnavi cu fața neagră, slabi, supți, numai pielea pe ciolane. Unii gemeau încet, lung, chinuit. Alții se văietau în gura mare, se svârcoliau în tarzele lor”⁴¹. Sunt descrise și alte suferințe ale bolnavilor dintre care cea mai acută se manifesta senzația de sete „apă... aaapă... aaaapă!!! Cea mai puternică, cea mai urâtă, cea mai grozavă amintire ce mi-a rămas din chinul boalei mele, este această rugămintea a însetaților să li se dea o apă, pe care cum o înghițeau o și vărsau pe jos, pe targă, pe haină, unde apucau... Și abia se ușurau de dansa că începeau din nou să ceară: aaapă!!!”⁴². Dealtfel nici autorul nu e scutit de aceste suferințe: „m-au apucat pe mine durerile de stomah. Niște dureri cum nu mi-am închipuit că poate să fie. Se suiau din pânțele până deasupra stomahului în mușchii coastelor și radiau până la piept, până la gât. Am început întâi să mă vaiet încet, apoi tare, tot mai tare, până mă apucau să urlu ca o fiară, svârcolindu-mă pe loc, aruncându-mă jos din targă și tăvălindu-mă pe podea, când pe o parte, când pe alta, ca un turbat. [...] Îmi ieșisem din minți. Chinurile acestea întunecă

³⁸ Adevărul, anul XXVI, numărul 8587, 9 august 1913, p. 3.

³⁹ Gane, 1915, pp. 162-163.

⁴⁰ Gane, 1915, p. 173.

⁴¹ Gane, 1915, pp. 210-211.

⁴² Gane, 1915, p. 212.

*judcata și te face să trăiești numai fizicește niște clipe mizerabile și scârboase. Cum mă linișteam puțin, mă târam în patru labe până în dreptul țargei mele și mă urcam înlăuntru. După câteva minute, vaetele, urletele și svârcoliturile începeau din nou.*⁴³ În cele din urmă, cu stăruința și grija medicilor acesta va supraviețui. De la Șiștov a fost mutat în lazaretul de la Zimnicea unde a rămas până la sfârșitul lunii august, când vindecându-se complet a plecat spre căminul său de la Botoșani. Această fericită soartă n-au avut-o însă cei 2705⁴⁴ dintre camarazii săi rămași să-și doarmă somnul de veci în urma acestei campanii militare. Majoritatea covârșitoare a acestora au fost răpuși de principalul adversar al armatei române, unul nevăzut și deosebit de fatal.

Așadar, putem concluziona că la începutul campaniei, deși se știa de existența holerei pe meleagurile Bulgariei, nu s-au luat măsuri de se cunoaște mai exact zonele contaminate expunându-se fără folos soldații în fața acestui virus. De altfel, nici soldații nu erau bine instruiți împotriva epidemiilor, încălcând deseori măsurile igienice impuse. Un real factor de răspândire a infecției l-au reprezentat căruțașii, ei nefiind supravegheați sanitar. Serviciul sanitar cu toate tarele ce țin de organizarea sa, nu a avut la îndemână mijloacele și materialele necesare pentru prevenire, combatere și îngrijire, ducând mai departe la răspândirea bolii. S-a resimțit lipsa de spitale și mai ales laboratoare în cadrul cărora se puteau efectua analizele necesare confirmării/infirării existenței virusilor. Un alt minus l-a constituit punerea cu întârziere a deciziilor de izolare a grupurilor infectate și neacceptarea tratării soldaților acolo unde se aflau, fapt ce a dus la răspândirea bolii în rândul civililor, odată cu întoarcerea în țară a trupelor.

BIBLIOGRAFIE

Argetoianu, C. 1991. *Pentru cei de mâine: Amintiri din vremea celor de ieri*. vol. II, partea a IV-a, București: Humanitas.

Gane, C. 1915. *Amintirile unui fost holeric*. ediția a II-a, București: Flacăra.

Gerota, D. 1913. *Impresiuni și aprecieri din timpul acțiunii militare în Bulgaria (22 iunie – 20 august 1913)*. București: Socec.

Giurgiu, L., Giurgiu, T., 2014. Activitatea serviciului sanitar al Corpului 2 Armată în campania celui de-al doilea război balcanic. În Jipa Rotaru (coord.), *Retrăiri istorice în veacul XXI*, Craiova: Sitech, pp. 207-224.

Iordache, A. 2003. România în anii Primului Război Mondial. În Gh. Platon (coord.), *Istoria Românilor. De la Independență la Marea Unire (1878-1918)*. vol. VII, tom 2. București: Enciclopedică, pp. 395-462.

Seulescu, I. 1913. *Jurnalul meu din Campania din Bulgaria – 1913*. Craiova: Samitca.

Ziare:

Adevărul, anul XXVI, numărul 8567, 20 iulie 1913.

Adevărul, anul XXVI, numărul 8570, 23 iulie 1913.

Adevărul, anul XXVI, numărul 8571, 24 iulie 1913.

Adevărul, anul XXVI, numărul 8587, 9 august 1913.

Memoria Oltului, anul III, numărul 1 (23), ianuarie 2014.

Opinia, anul X, numărul 1937, 20 iulie 1913.

Viața Românească, anul VIII, numerele 7-8, iulie-august 1913.

Viața Românească, anul VIII, numărul 9, septembrie 1913.

Voința Națională, anul XXVIII, numărul 8231, 21 iulie 1913

⁴³ Gane, 1915, p. 216.

⁴⁴ Informație din lista morților din cel de-al doilea război balcanic întocmită de Oficiul Național pentru Cultul Eroilor. <https://once.mapn.ro/pages/view/95>, accesat 26 februarie 2019.